

центрі уваги за такої організаційної структури повинен бути контроль за якістю та безпекою харчової продукції.

Література

1. Бугера С.І. Якість сільськогосподарської продукції: необхідність удосконалення правового регулювання [Електронний ресурс] / С.І. Бугера – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_pravo/2012_1/files/LA112_26.pdf
2. Крисанов Д.Ф. Якість та безпечність харчової продукції [Електронний ресурс] / Д.Ф. Крисанов. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ep/2010_3/8_Krysanov.pdf
3. Костюк О.Д. Гармонізація державної політики забезпечення якості та безпеки продукції до світових вимог [Електронний ресурс] / О.Д. Костюк. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/2009_141/09kod.pdf
4. Ліщук Р.В. Стан Олійно-жирового комплексу перед приєднанням України до СОТ [Електронний ресурс] / Р.В. Ліщук – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Natural/nvnu/misnarod_vidnos/2007_7/3.pdf
5. Маслак О. Сучасні тенденції ринку соняшнику / О. Маслак // Техніка і технології АПК. – 2011. – № 5 (8). – С. 35-38.
6. Овандер О.В. Розроблення комплексної цільової програми управління якістю соняшникової олії [Електронний ресурс] / О.В. Овандер. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2011_1/174-178.pdf
7. Сабельников Л.В. Содержание основных требований в ЕС к качеству товаров / Л.В. Сабельников, Е.Д. Чеботарева // Внешнеэкономический бюллетень. – 2003. – 432 с
8. Терезина М.В. Экологическая безопасность производства. Требования ВТО [Электронный ресурс] / М.В. Терезина. – Режим доступа: <http://www.nte.-moloko.ru>.
9. Шумейко В.М. Вплив державного регулювання на ринок олійно-жирової продукції в Україні [Електронний ресурс] / Д.Ф. Крисанов. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Etp/2009_22/Shumeyko.pdf
10. Щекович О. С. Стратегія економічного розвитку в контексті державного регулювання аграрної сфери / О.С. Щекович // Агроінком. – 2012. – № 7-9. – С. 36-39.

УДК 633/635:338.439.5(477)

**Фещенко Н.М.,
к.е.н., доцент кафедри фінансів і аудиту
Житомирський національний агроєкологічний університет**

ПРОБЛЕМНІ МОМЕНТИ РИНКУ ОРГАНІЧНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Постановка проблеми. Індустріальний підхід щодо розвитку сільського господарства, заснований на інтенсивному використанні переважно невідновлюваних ресурсів промислового походження (мінеральних добрив, пестицидів, нафтопродуктів, сільськогосподарської техніки тощо), для забезпечення виробництва цільової товарної продукції посприяв істотному зростанню продуктивності сільського господарства і дозволив підвищити продовольчу безпеку багатьох країн світу. Однак, це призвело до виникнення низки негативних проблем, пов'язаних із забрудненням навколишнього середовища при виробництві та переробці сільськогосподарської продукції, зниженням якості продуктів харчування і нестійким соціальним розвитком сільських територій через надлишковий агроцентризм, з одного боку, і відтік сільського населення в урбанізовані зони, з іншого.

Практика засвідчила, що сільське господарство індустріального типу і агропродовольчий ринок виявились досить нестійкими системами, що цілком і повністю залежать від цінової політики на енергоносії та кліматичних умов (засухи, повені, заморозків), що вимагає вкладання додаткових коштів і в кінцевому підсумку призводить до зниження ефективності сільськогосподарського виробництва та підвищення цін на продовольчі продукти в міських умовах.

Тому вчені-аграрники високорозвинених держав ще в першій половині ХХ сторіччя зацікавились альтернативними системами землеробства, які характеризуються підвищеною стійкістю до зовнішніх впливів (за рахунок більш високої екологічної адаптації і максимально можливого використання місцевих поновлюваних ресурсів) і одночасно дозволяють виробляти якісну продукцію за майже однакової з системами, що практикують традиційні сільськогосподарські технології, продуктивності. Серед альтернативних систем землеробства найбільшого розвитку зазнало органічне сільське

господарство. Майже у 160 країнах світу вже сформувався ринок продукції органічного сільського господарства з відповідними економічними відносинами між операторами, зайнятими в сферах виробництва, в переробки, реалізації органічної продукції, здійснення експортно-імпортних операцій. Світовий органічний ринок зростає з випередженням по відношенню до традиційного агропродовольчого ринку. У 2007-2012 рр. середньорічні темпи приросту роздрібної реалізації органічної продовольчої продукції у світі склали 13,6%, тоді як продовольчої продукції в цілому – 9,3% [7]. Швидко розвивається і міжнародна торгівля органічною продукцією: не менше 40 держав вже є її експортерами, а понад 30 – імпортерами [3].

Сьогодні, коли органічне сільське господарство та ринок органічної продукції в цілому на міжнародному рівні розглядаються як фактори стійкого розвитку, особливої актуальності набуває необхідність уточнення і конкретизації дефініцій вище наведених понять, а також обґрунтування конкурентоспроможності органічних технологій виробництва і органічної продукції на основі комплексного підходу з урахуванням економічної, екологічної та соціальної складових. Це визначає актуальність теми даного дослідження в загальнотеоретичному і методологічному планах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним питанням формування науково-обґрунтованої міжнародної системи моніторингу в області органічного сільського господарства та ринку органічної продукції присвятили праці вчені низки країн світу, у тому числі: Є. Бальфур, Х. Віллер, К. Грін, Л. Кільчер, У.Д. Макбрайд, Р. Маккарісон, Х. Мюллер, Дж. Нортборн, Д.І. Родейл, Т. Ріхтер, М. Окада, Х. Руш, А. Ховард, Р. Штайнер, В.М. Баутін, К.Г. Бородіна, А.В. Ходус, А.М. Югая та ін.

Публікації зарубіжних і вітчизняних авторів відображають чимало важливих практичних і теоретичних аспектів розвитку галузі органічного виробництва (проблеми землеробства, переробки, реалізації, контролю якості, формування нормативно-правової бази в галузі органічної і екологічно-чистої агропродовольчої продукції), але не заслужено поза увагою залишають нагальні питання, що вимагають якнайшвидшого вирішення. Зокрема, потребує уточнення і розвитку базовий понятійний апарат, насамперед, у частині визначення органічного сільського господарства та ринку продукції органічного сільського господарства, визначення місця органічного сільського господарства та споріднених йому напрямів в сучасній структурі сільського господарства, обґрунтування необхідності та структуризація державного регулювання ринку продукції органічного сільського господарства.

Постановка завдання. Метою дослідження є наукове обґрунтування соціально-економічних аспектів формування органічного сектора сільського господарства та формулювання концептуальних пропозицій щодо перспективного розвитку вітчизняного ринку органічної продукції.

Для досягнення поставленої мети користувались типологічним аналізом, абстрактно-логічним, економіко-статистичним та розрахунково-аналітичним методами дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукових праць, присвячених сутності та особливостям органічного сільського господарства і ринку його продукції дозволив виявити, по-перше, відсутність єдиного підходу щодо трактувань окремих визначень, по-друге, однобічність базових визначень органічного сільського господарства (увага акцентується або на агрономічних аспектах, або на екологічних моментах, або на проблемах здорового харчування, що за відсутності належного системного підходу не може розглядатися в якості принципів сталого розвитку). По-третє, відсутність єдиного визначення ринку продукції органічного сільського господарства (або органічного ринку), що суттєво гальмує будь-які спроби систематизувати наявний матеріал та ускладнює процес проведення нових досліджень в даному напрямку.

Світовий досвід у галузі розвитку теоретичних основ органічного сільського господарства дозволяє виділити принципові відмінні риси органічного сільського господарства, а саме:

1. Якісна зміна структури ресурсів, що використовуються. Замість невідновлюваних ресурсів промислового походження широкого застосування набувають місцеві поновлювані ресурси (органічні добрива, сівозміни, природні пасовища, біологічні засоби захисту рослин, біологічні та інші поновлювані джерела енергії).

2. Максимальна адаптація органічних агроєкосистем до навколишнього природного середовища та процесів, що відбуваються в ньому. Тому термін «органічний» слід розуміти не просто як заснований на фактичній заміні мінеральних добрив органічними, а як «органічний» по відношенню до навколишнього середовища в широкому сенсі.

3. Збереження культурно-історичних традицій в сільській місцевості, демографічної стабільності, забезпечення зайнятості сільського населення, розвиток сільської інфраструктури.

4. Турбота про майбутні покоління на основі оптимального комплексного підходу до вирішення економічних, екологічних та соціальних проблем.

Вважаємо за необхідне вищеперераховані відмінні риси закласти у фундамент можливих формулювань визначень органічного сільського господарства. Водночас, раціонально розмежувати вектори розгляду природи органічного сільського господарства залежно від суб'єктивних підходів. Таким чином, виникає необхідність у розробці двох визначень. Перше – для представників бізнесу – учасників ринку продукції органічного сільського господарства, і споживачів даної продукції:

Органічне сільське господарство – спосіб виробництва, конкурентоспроможність якого визначається сукупністю взаємозалежних і взаємообумовлених чинників – якості навколишнього середовища, якості життя сільського населення, гарантованої якості виготовленої продукції, – вплив яких забезпечується системною організацією праці, що максимально використовує інформаційні ресурси, науково-освітній потенціал, місцеві відновлювані ресурси і мінімізує споживання невідновлюваних ресурсів промислового походження, а також використання технологій індустріального сільського господарства.

При формуванні нормативно-правової бази органічного сільського господарства на різних адміністративних рівнях, а також при подальших наукових розробках в межах даної проблематики доцільніше використовувати друге визначення, за яким *органічне сільське господарство* – виробнича система, управління якою здійснюється на основі максимальної адаптації до локальних агрокліматичних умов, збереження внутрішньої екологічної рівноваги, підтримки балансу з оточуючими екологічними системами, збереження культурно-історичних традицій та обліку соціально-демографічної ситуації, характерної для навколишніх сільських територій. Функціонування цієї системи забезпечується інформаційними, інтелектуальними, відновлюваними матеріальними ресурсами переважно місцевого походження (а не традиційними невідновлюваними ресурсами промислового походження) і орієнтоване на задоволення потреби в якісній продукції, виходячи з існуючих умов та з урахуванням попиту майбутніх поколінь.

Враховуючи особливості зв'язків другої сфери з іншими сферами агропромислового комплексу (АПК) в традиційному та органічному сільському господарстві (табл. 1), під ринком продукції органічного сільського господарства слід розуміти частково залежний від оборотних матеріальних ресурсів промислового походження сегмент агропродовольчого ринку із закріпленими каналами руху товарів, виражений у системі економічних відносин між виробництвом, переробкою та реалізацією органічної продукції та у відносинах між відповідними господарюючими суб'єктами і кінцевими споживачами на основі забезпечення інтелектуально-інформаційного взаємовигідного впливу.

Таблиця 1

Характер відносин II сфери з іншими сферами АПК в органічному та індустріальному сільському господарстві

Сфери АПК	Органічне сільське господарство (II сфера «органічного» АПК)	Класичне індустріальне сільське господарство (II сфера «індустріального» АПК)
I сфера	Скорочується або повністю зникає попит на засоби хімізації. Скорочується попит на важку техніку і нафтопродукти. Зростає використання місцевих поновлюваних ресурсів (органічних добрив, біологічних засобів захисту рослин, натуральних кормів, поновлюваних джерел енергії). Зростає попит на трудові ресурси.	Високий попит на засоби хімізації, на сільськогосподарську техніку (в тому числі важку), нафтопродукти. Використання місцевих поновлюваних ресурсів мінімальне. Попит на трудові ресурси знижується.
III сфера	Зв'язки з харчовою та переробною промисловістю слабкі. Посередник, як ланка в зв'язках між виробником і кінцевим споживачем, втрачає актуальність. Підвищені вимоги щодо якості та оперативної доставки продуктів харчування до споживачів. Незначна залежність від засобів зберігання продукції. Зростає значення маркетингу, в першу чергу, маркетингу відносин.	Посилений зв'язок з харчовою та переробною промисловістю. Велика роль участі посередників. Значна залежність від засобів зберігання. Маркетинг диверсифікований, велику роль відіграє концепція збуту.
IV сфера ¹	Різно зростає значення науки, освіти, інформаційно-консультаційних послуг.	Значення даної сфери (особливо для неокласичного напрямку індустріального сільського господарства) істотне, проте не життєво необхідне.

Джерело: [1]

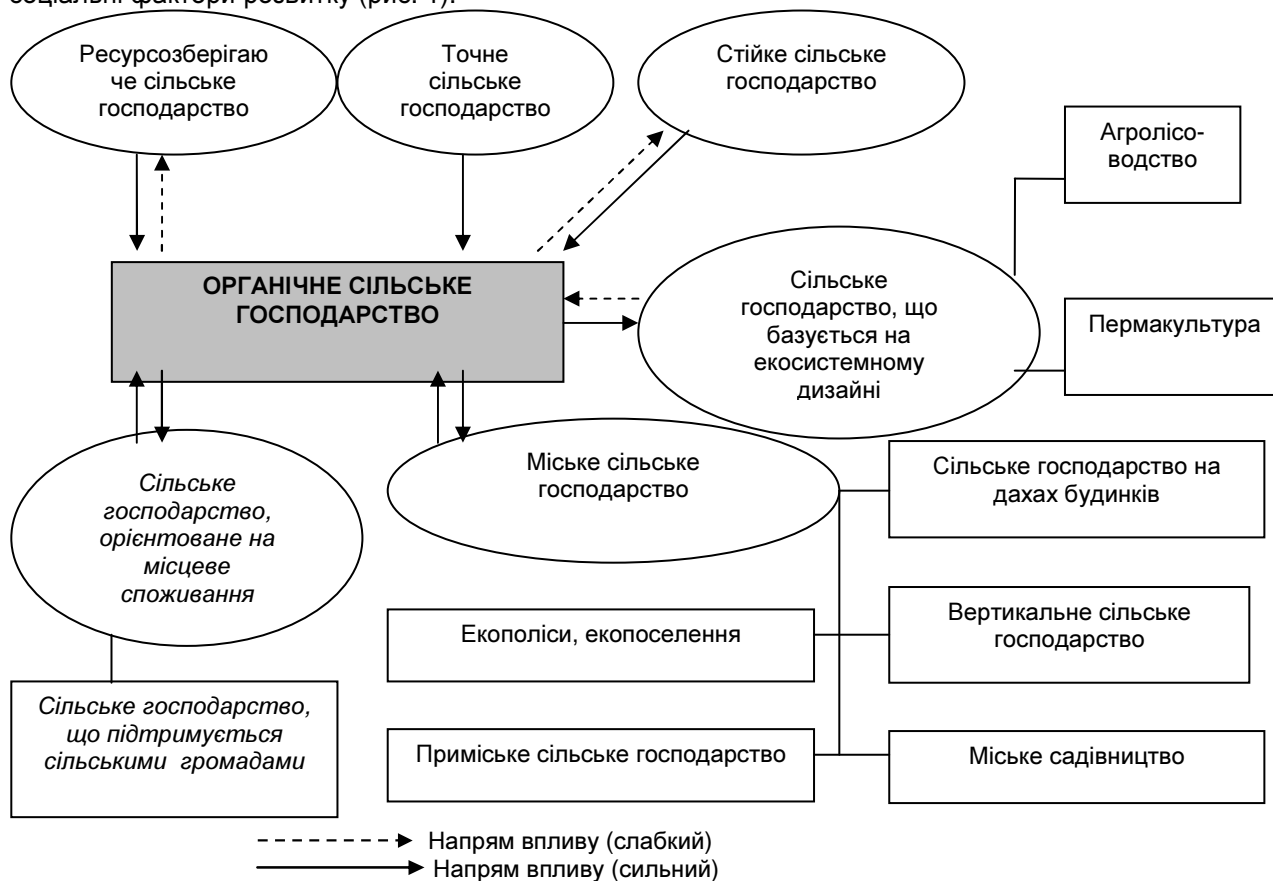
Важливою проблемою на сьогодні є відсутність єдиної думки щодо доцільності відокремлення руху органічної продукції від руху агропродовольчої продукції іншого походження, що, в свою чергу, передбачає свідоме розшарування сільськогосподарського виробництва і, відповідно, світового продовольчого ринку на кілька типів. Значна частина науковців виділяють три типи товарів: традиційні, генетично модифіковані, екологічно чисті (органічні) [1]. Ми цілком поділяємо дану точку зору, проте вважаємо за необхідне дещо розширити сучасну типологічну структуру світового сільського

¹ Під IV сферою розуміються галузі, що здійснюють інформаційно-інтелектуальне забезпечення АПК (наука, освіта, консультації, надання інформації, реклама).

господарства доповнивши класичне індустріальне сільське господарство, неокласичне індустріальне сільське господарство (з широким застосуванням ресурсозберігаючих технологій, інформаційних, космічних та інших прогресивних технологій), генно-інженерне сільське господарство екологічним сільським господарством, а також сільським господарством, орієнтованим на місцевих споживачів.

При цьому, органічне сільське господарство, враховуючи його рівень розвитку на сьогоднішній день, виступатиме підтипом екологічного сільського господарства. Під екологічним сільським господарством, в свою чергу, розуміється система управління, яка посилює процеси природної регенерації і стабілізує взаємозв'язки всередині місцевих агроєкосистем.

Однак, в процесі свого розвитку, адаптуючи методи і принципи інших альтернативних напрямків сільськогосподарської діяльності, органічне сільське господарство все більше набуває ознак стійкого сільського господарства, орієнтованого не тільки на природоохоронний чинник, але і на економічні і соціальні фактори розвитку (рис. 1).

Рис. 1. Взаємозв'язки органічного сільського господарства та альтернативних напрямків сільського господарства, орієнтованих на ресурсозбереження, екологічну рівновагу і наближеність до споживачів

Джерело: [5]

Закономірно, що основу функціонування ринку органічної продукції визначає державне регулювання. У країнах, де такий ринок найбільш розвинений, структура державного регулювання формується з урахуванням специфічних особливостей органічного ринку, що включають, зокрема, підвищені вимоги до якості продукції на всіх етапах її руху, до кваліфікації операторів ринку, їх інформаційного та консультативного забезпечення, обізнаності кінцевих споживачів щодо якості та походження продукції, здатності органічного сільського господарства забезпечити сталий розвиток сільських територій, а також перехідний період (час, потрібний фермеру для переходу на органічні технології). Суттєвим недоліком сучасної політики державного регулювання ринку органічної продукції є її нестабільність та однобічність. В більшості країн вона передбачає об'єднання, як правило, двох складових: сфери нормативно-правового забезпечення і фінансової підтримки функціонування органічного ринку або сфери контролю якості та її державного фінансування [5]. При цьому поза увагою залишаються інші обов'язкові складові. Тому державне регулювання ринку продукції органічного сільського господарства варто представити наступними блоками: органічна гарантійна система (ОГС), національна, адаптована до вимог ЄС, нормативно-правова база, інтелектуально-інформаційне забезпечення (ІІЗ) і фінансова підтримка розвитку ринку продукції органічного сільського господарства.

Центральне місце в державному регулюванні ринку органічної продукції займає ОГС, що об'єднує комплекс процедур щодо стандартизації, атестації, сертифікації (з встановленням спеціального маркування), а також мережу установ, уповноважених виконувати вище згадані функції. ОГС забезпечує відповідність органічним стандартам всього процесу аграрного виробництва: від переробки сільськогосподарської сировини до пакування і маркування готової продукції. Таким чином, ОГС спрямована на використання методів та інструментів впливу на виробничу, переробну та сферу постачання до кінцевого споживача.

Світова практика закріпила в основі ОГС бізнес-стандарты або правові норми. Надзвичайно рідко обидва визначальні моменти гармонійно поєднуються. Стандарти – це добровільні угоди, результат досягнення певного консенсусу між виробником і споживачем товарів та послуг. Правові ж норми передбачають обов'язкові вимоги, що враховуються політикою державного регулювання. В сучасному світі переважає тенденція заміни правових норм відносно органічної продукції стандартами, оскільки, по-перше, останні – більш прості у використанні та краще піддаються міжнародній гармонізації, по-друге, подібний вектор заміни є органічною необхідністю політики дерегулювання, яка має місце в багатьох країнах світу [8].

Органічна гарантійна система в країнах Європейського Союзу (ЄС) - змішаної форми – державно-приватна, коли державні органи уповноважені акредитувати приватні сертифікаційні установи та контролювати їхню діяльність. В свою чергу, останні – здійснюють нагляд за сімейними фермами, фермерськими господарствами, підприємствами харчової промисловості та імпортерами, а також сертифікують їх продукцію відповідно до бізнес-стандартів, які повинні відповідати вимогам європейського законодавства. Обов'язковою умовою експорту органічної продукції в ЄС із зарубіжних країн є наявність сертифікату, виданого сертифікаційною установою, що пройшла акредитацію ЄС.

Деяко стримують розвиток світових ринків органічної продукції та гальмують процес торгівлі нею суттєві відмінності в політиці державного регулювання органічного сільського господарства різних країн та лише часткова відповідність національних стандартів якості загальноновизнаним світовим. Звісно, світова програма акредитації сертифікаційних установ дозволяє забезпечити міжнародну гармонізацію базових вимог до органічної продукції. Проте, лише покупці та споживачі органічної продукції можуть визначати, яким саме бізнес-стандартам надавати перевагу та якій сертифікаційній системі довіряти.

Щодо національної нормативно-правової бази країн-виробників органічної продукції, то варто відзначити спрощені вимоги до неї світової спільноти. Без сумніву, кожна країна-виробник органічної продукції повинна мати основний закон, який би регулював ключові моменти становлення, функціонування, розвитку та інтеграції національного ринку органічного сільського господарства і максимально використовував розробки International Federation of Organic Agricultural Movements (IFOAM). Наявність в законі посилань на базові стандарти і акредитаційні критерії IFOAM, закріплення в законодавчому порядку методики використання національними сертифікаційними установами послуг IOAS дозволяє уникнути проблем міжнародної узгодженості та низки виробничо-торгівельних перешкод.

Проте переважна частина розвинених країн керується нормами або єдиної законодавчої бази США (Національною органічною програмою – NOP) або Постановою Ради ЄС № 834/2007 від 28 червня 2007 року щодо органічного виробництва та маркування органічних продуктів та Регламентом Ради ЄС № 834/2007, що, безперечно, є найвищим ступенем контролю та захисту якості продукції в світі [4, с. 419]. При цьому не враховується важливий фактор – ефективне застосування вище перерахованих світових резолюцій можливе лише на вже сформованому національному законодавчому ґрунті.

В сфері інтелектуально-інформаційного регулювання ринку продукції органічного сільського господарства можна виділити три напрями: американський (у США, наприклад, головна роль відведена трьом службам і одному центру Міністерства сільського господарства, які координують свої дії з низкою університетів), європейський (спирається на спеціалізовані інститути, університети, державні органи, асоціації виробників і приватні структури), а також напрям, характерний для країн, що розвиваються (інформаційно-консультаційний блок більш розвинений, ніж науково-освітній, характерна висока частка зарубіжної підтримки та практика пілотних проектів, відчувається регулятивний вплив держави за допомогою різноманітних центрів).

Щодо фінансової підтримки розвитку ринку органічної продукції на сьогодні поширеними є два підходи. Перший – американський – орієнтований переважно на фінансування науки, консультацій, сертифікації, маркетингу органічної продукції. Результатом такого підходу є, по-перше, належне гарантування якості виробленої продукції, по-друге, кращий розвиток торгівлі органічною продукцією ніж сфери її первинного виробництва. Другий підхід – європейський – передбачає пряме субсидування виробників (в значній мірі завдяки природоохоронним програмам і підтримці розвитку зон ризикованого землеробства). Результатом подібної діяльності є безперечна перевага розвитку органічного виробництва над розвитком торгівлі і більш ефективно забезпечення сталого розвитку сільської місцевості. Структура та рівень державної підтримки розвитку ринку органічної продукції в країнах ЄС наведені нижче (табл. 2).

Таблиця 2

Рівень і структура державної фінансової підтримки звичайного і органічного сільського господарства в країнах ЄС (станом на 2012 рік)

Структура фінансування	Органічне сільське господарство		Класичне сільське господарство		Органічне сільське господарство до класичного, %
	євро/га	%	євро/га	%	
Всього	391	100	364	100	107
у тому числі:					
Підтримка виробництва	210	54	295	81	71
Підтримка сільського розвитку	173	44	60	17	288
у тому числі:					
- агроекологічні платежі	122	31	28	8	436
- підтримка розвитку проблемних територій	41	10	18	5	228

Джерело: розраховано автором за даними: Research Institute of Organic Agriculture FIBL

Заходи держав щодо підтримки сільськогосподарського виробництва умовно поділяються на три категорії – скриньки. «Жовта скринька» – це заходи, які викривляють торгівлю (наприклад, прямі субсидії на виробництво), а відтак мають поступово скорочуватися. «Блакитна скринька» – це “жовта скринька з умовами”, тобто вона містить заходи, подібні заходам жовтої скриньки, але вони сприяють скороченню виробництва. Розмір блакитної скриньки не регулюється СОТ. «Зелена скринька» – як зелений сигнал світлофору – відкриває дорогу прогресу. Сюди відносять субсидії на дорадчу службу, науково-дослідні роботи, розробку різних засобів захисту, допомогу на випадок стихійного лиха. Подібні заходи можна здійснювати безболісно і безмежно.

Адаптуючи вимоги трьох «скриньок» СОТ до специфічних умов розвитку органічного сільського господарства, можна впевнено констатувати: значна частина параграфів зеленої скриньки є достатніми для гарантування підтримки виробництва і реалізації продукції органічного сільського господарства у високо розвинутих країнах світу (табл. 3).

Таблиця 3

Параграфи «зеленої скриньки» СОТ щодо підтримки виробництва і реалізації продукції органічного сільського господарства в різних країнах світу

Параграфи «зеленої скриньки»	Напрями і вимоги
1	2
2. Загальні послуги. (General Services)	<u>Для виробництва та реалізації продукції органічного сільського господарства найбільше значення мають наступні напрями підтримки:</u> - Наукові дослідження (у тому числі, загальні фундаментальні дослідження, дослідження, пов'язані з природоохоронними програмами, дослідження, пов'язані з конкретними продуктами); - Підготовка кадрів (загальні послуги з навчання та підготовка конкретних фахівців); - Послуги з інформаційно-консультаційного забезпечення виробників і споживачів; - Інспекційні послуги на предмет відповідності стандартам, безпеці продуктів, здоров'ю і т.п.; - Маркетингові послуги з просування конкретних товарів на ринках (ринкова інформація, консультації); - Інфраструктурні послуги (розвиток загальної виробничої та транспортної інфраструктури). Підтримка поширюється на капітальне будівництво, проте виключає капітальне будівництво в межах фермерських господарств (за винятком необхідних комунальних об'єктів).
4. Внутрішня продовольча допомога (Domestic Food Aid)	Витрати держави, пов'язані з продовольчою допомогою (в натуральній або грошовій формі) вразливим верствам населення країни.
7. Участь уряду у фінансуванні страхування доходів і програм з гарантування доходів (Government participation in income insurance and income safety-net programs)	Компенсаційні платежі повинні бути прив'язані до доходу, причому право на їх здійснення визначається на підставі величини втраченого доходу (беручи до уваги тільки дохід від сільського господарства) у розмірі 30% і вище величини валового доходу або еквівалента чистого доходу за попередні три роки, або в середньому за три роки протягом попередньої п'ятирічки (виключаючи максимальний і мінімальний рівні); річний розмір таких платежів не повинен перевищувати 70% від розміру втрат.

продовження табл. 3

1	2
11. Сприяння структурній перебудові завдяки інвестиційній підтримці (Structural adjustment assistance provided through investment aids)	Права на здійснення таких платежів повинні визначатися виходячи з чітких критеріїв, закріплених державними програмами, спрямованих на підтримку фінансової та фізичної реструктуризації діяльності виробника у зв'язку з об'єктивними структурними вадами та недосконаlostями.
12. Платежі за програмами щодо охорони навколишнього середовища (Payments under regional environmental programs)	Право на здійснення подібних платежів має бути зафіксоване у відповідній державній програмі, а їх обсяг повинен бути обмежений величиною додаткових витрат або втрат доходів у зв'язку з необхідністю задоволення вимог програм щодо охорони навколишнього середовища.
13. Платежі за програмами регіональної допомоги (Payments under regional assistance programs)	Право скористатись подібними платежами мають виключно депресивні райони (депресивність повинна визначатися на основі законодавчо закріплених об'єктивних критеріїв і підтверджувати постійний характер регіональних труднощів).

Джерело: [розроблено автором]

Водночас, для підтримки розвитку органічного виробництва в країнах, що розвиваються, крім заходів «зеленого кошика» доцільно використовувати також і ресурси «блакитного кошика» СОТ, що обумовлено щорічною динамікою зростання площ земель сільськогосподарського призначення, які фактично виведені із сільськогосподарського обороту в результаті економічних труднощів. Загальна схема державного впливу може бути наступною:

1. Держава орендує частково або повністю занедбані землі, які перебувають у приватній власності.

2. В межах конкретної державної цільової програми (наприклад, «Збереження і відновлення родючості ґрунтів земель сільськогосподарського призначення») відновлює їх і тимчасово консервує.

3. Держава виплачує господарству, власністю якого є орендовані землі, щорічні компенсації на погектарній основі за принципом «блакитного кошика» (як за скорочення виробництва у відповідності з правилами СОТ).

Схема виправдовує себе у випадках, коли виробник отримує компенсацію тільки зобов'язавшись протягом встановленого часу перейти на відновленій ділянці (або її частині) на органічне сільське господарство. В інших випадках, слід передбачити на законодавчому рівні право держави вилучити ці відновлені землі та використовувати їх згідно обставин (повернути пізніше в сільське господарство або перевести в інші земельні категорії).

В умовах ринкової економіки важливу роль відіграє правильна оцінка конкурентоспроможності продукції, як сукупність якісних і вартісних характеристик товару, які сприяють створенню переваги цього товару перед товарами-конкурентами в задоволенні конкретної потреби покупця. Два основних критерії – якість і ціна органічних продуктів – знаходяться в динамічному протистоянні, оскільки перевага в якості, порівняно з більшістю продуктів харчування, корелює із значно вищою ціною, що робить їх недоступними для більшості споживачів, зважаючи на соціальну диференціацію населення. На високу ціну органічного продукту впливає не тільки кількісне обмеження пропозиції, а й довгі ланцюжки посередників. Аналіз характеру взаємовідносин між суб'єктами та об'єктами ринку продукції органічного сільського господарства (табл. 4) засвідчує необхідність оцінювати конкурентоспроможність органічного ринку з урахуванням не тільки суто економічних критеріїв, але й екологічних та соціальних факторів.

Досліджуючи економічні критерії оцінки конкурентоспроможності можна констатувати наступне:

1. Продуктивність в органічних господарствах у більшості випадків нижча, ніж у звичайних, проте органічні системи більш стійкі до природних стресових ситуацій.

2. Закономірно, що в органічних господарствах виробничі витрати у вартісному вираженні значно нижчі від аналогічних витрат господарств традиційного сільського господарства, проте спостерігається стабільна динаміка зростання витрат на живу працю.

3. У переважній більшості випадків органічні фермерські господарства більш конкурентоздатні за показниками валового і чистого прибутку, однак найчастіше саме преміальні цінові надбавки мають вирішальний вплив на відносно високу рентабельність органічних технологій.

Таблиця 4

Матриця критеріїв оцінки конкурентоспроможності на ринку продукції органічного сільського господарства

Суб'єкти Об'єкти	Кінцевий споживач органічної продукції	Виробник органічної продукції	Надавач послуг з реалізації органічної продукції	Держава
1	2	3	4	5
Органічна продукція	Доступність, якість, зовнішні екологічні ефекти.	Прибутковість з урахуванням факторів державного регулювання ціноутворення. Стабільність збуту, можливість виключення посередників. Виробництво брендів.	Прибутковість. Зручна ідентифікація органічного продукту, в тому числі імпортного. Висока репутація у споживачів.	Попит на продукцію серед населення. Соціальні фактори (здоров'я і доступність). Диверсифікація внутрішньої економіки і зовнішньої економічної діяльності.
Підприємства – виробники органічної продукції	Можливість придбання продукції без посередників в. Щодо іншого- оцінка абстрактна	Джерело отримання стабільного доходу за відносно низьких витратах. Фактор сталого розвитку сільської місцевості та отримання додаткових несільськогосподарських доходів.	Диверсифікація виробників. Незначна їх віддаленість. Кооперативні поставки.	Забезпечення органічних стандартів і стійкості виробництва після перехідного періоду. Фактор збільшення зайнятості.
Підприємства з надання послуг по реалізації органічної продукції	Стандартна оцінка з погляду покупця (віддаленість, ціна, якість і т.п.).	Можливість регулярного прийому торговими підприємствами різноманітних партій органічної продукції та пришвидшений оборот від реалізації.	Об'єм продажів. Частка органічної продукції в структурі реалізації. Стійкі зовнішні поставки. Взаємодія з покупцями.	Забезпечення збереження якості за рахунок дотримання органічних стандартів
Ринок органічної продукції на рівні країни	Оцінюється опосередковано через структуру споживчих витрат	Досконалість органічної гарантійної системи, частка органічної продукції, в тому числі імпортною, на продовольчому та органічному ринках. Розвиток каналів реалізації. Можливості державної підтримки в перехідний період.	Розвиненість органічної гарантійної системи. Наявність стійкої виробничої бази. Високий рівень доходів і освіти покупців.	Частка органічного сегменту на продовольчому ринку. Частка продукції національних виробників на ринку органічної продукції. Диверсифікація внутрішньої економіки. Екологічні фактори. Здоров'я населення. Економічна доступність органічної продукції. Забезпечення зайнятості. Потенціал для розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

Джерело: [розроблено автором]

Для оцінки конкурентоспроможності за екологічними критеріями можна використовувати вартісний підхід, що базується на порівняльному аналізі економічних збитків (включаючи витрати на запобігання, відновлення і збиток, якого не вдалось уникнути) від забруднення навколишнього середовища в органічному і звичайному сільському господарстві:

$$\Delta_{зб(ек)} = 100 \times \left(\frac{Y_{е(зв)}}{Y_{е(орг)}} - 1 \right), \quad (1)$$

де: $\Delta_{зб(ек)}$ - показник зміни економічного збитку від негативного впливу на навколишнє природне середовище в процесі порівняння різних типів сільського господарства (в %).

$Y_{e(zv)}$ - повний економічний збиток від негативного впливу на навколишнє природне середовище в звичайному сільському господарстві (у вартісному виразі на одиницю порівнюваної площі чи на одиницю порівнюваної виготовленої продукції).

$Y_{e(org)}$ - повний економічний збиток від негативного впливу на навколишнє природне середовище в органічному сільському господарстві (у вартісному виразі на одиницю порівнюваної площі чи на одиницю порівнюваної виготовленої продукції).

Якщо $\Delta_{зб(ек)} > 0$, то виробництво продукції органічного сільського господарства за даним екологічним критерієм є конкурентоздатним.

Повний економічний збиток від негативного впливу на навколишнє природне середовище при виробництві продукції в умовах традиційного та органічного сільського господарства в загальному вигляді розраховується наступним чином:

$$Y_{e(zv)} = Z_{он(zv)} + Y_{ч(zv)} \quad (2),$$

$$Y_{e(org)} = Z_{в(org)} + Z_{он(org)} + Y_{ч(org)} \quad (3),$$

де: $Z_{в(zv)}$, $Z_{в(org)}$ - витрати, спрямовані на уникнення негативного впливу, відповідно, звичайного та органічного сільського господарства на навколишнє середовище.

$Z_{он(zv)}$, $Z_{он(org)}$ - витрати на відновлення постраждалих в результаті техногенної (сільськогосподарської) діяльності екосистем на територіях, задіяних під традиційне та органічне сільське господарство.

$Y_{ч(zv)}$, $Y_{ч(org)}$ - грошовий вираз чистого економічного збитку (якого не вдалось уникнути) навколишньому середовищу в результаті розвитку звичайного та, відповідно, органічного сільського господарства [6].

Даний підхід досить показовий, проте практичне його застосування ускладнено відсутністю єдиної методики оцінки екологічного збитку, якого не вдалось уникнути в процесі діяльності. Тому раціональніше, на мій погляд, використовувати порівняльну оцінку антропогенного впливу на основі використання енергетичних показників:

$$\Delta_i = 100x \left(\frac{Q_{с(zv)} \times S_{орг}}{Q_{с(org)} \times S_{zv}} - 1 \right), \quad (4),$$

де: Δ_i - показник зміни інтенсивності антропогенного впливу при порівнянні звичайного і органічного сільського господарства (у відсотках).

$Q_{с(zv)}$, $Q_{с(org)}$ - сукупне споживання енергії, відповідно, в традиційному і органічному сільському господарстві.

S_{zv} , $S_{орг}$ - площа, відповідно, звичайної і органічної сільськогосподарської системи.

Логічно, що рівень антропогенного навантаження на навколишнє середовище від органічного сільського господарства помітно нижчий аналогічного показника в звичайному сільському господарстві, що засвідчує безумовну конкурентну перевагу ринку органічної продукції.

За показниками зайнятості, соціального статусу зайнятих, якості середовища їх проживання (*соціальними критеріями*) знову ж таки спостерігається тенденція переваги можливостей органічного сільського господарства над традиційним.

Важливо, щоб процес оцінки конкурентоспроможності продукції органічного сільського господарства на внутрішніх ринках різних країн розглядався в площині споживач (кінцевий споживач, міський житель) - товар (сертифікована перероблена або свіжа продукція органічного сільського господарства) і враховував дві стадії: 1) оцінку конкурентоспроможності виробництва органічної продукції на сільських територіях, 2) оцінку конкурентоспроможності споживання органічної продукції в міських умовах. При цьому економічні, екологічні та соціальні критерії з погляду кінцевого споживача зливатимуться і тісно взаємодіятимуть, що обумовлює необхідність комплексного підходу з одночасним виділенням переваг і обмежень та доцільність врахування таких важливих показників, як преміальні ціни на органічну продовольчу продукцію, ціни на всю продовольчу продукцію і доходи населення.

Висновки з даного дослідження. Органічний рух є закономірною реакцією світового агровиробничого процесу на комплекс негативних наслідків соціально-економічного та екологічного характеру, які зумовлені розвитком сільського господарства індустріального типу, орієнтованого на використання невідновлюваних ресурсів промислового походження і виражену інтенсифікацію.

Перспективи і темпи розвитку ринку продукції органічного сільського господарства у світі залежатимуть від системного впливу об'єктивно-суб'єктивних факторів, а саме: сформованої структури виробництва і споживання органічної продукції, зростання чисельності населення, зміни рівня доходів споживачів, науково-технічного прогресу у сфері органічного виробництва, вдосконалення маркетингових технологій, конкуренції з боку сільського господарства, орієнтованого на індустріальні технології та біотехнології, забезпеченості сільського господарства первинними

природними ресурсами та їх вартості тощо. Проте вирішальний вплив на процес становлення та функціонування ринків органічної продукції в кожній країні справлятиме специфіка політики державного регулювання, яка зорієнтована на необхідність збереження високої якості виробленої продукції на всіх етапах її руху, високу наукоємність виробничих процесів, підвищені потреби в інформаційно-консультаційному забезпеченні операторів ринку, наявність перехідного періоду та дієву систему підтримки виробників органічної продукції.

Література

1. Видение – 2050. Новая повестка дня для бизнеса. 2010. [пер. на рус. Международного общественного фонда «За выживание и развитие человечества»]. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.wbcd.org/web/vision2050.htm.
2. Зайчук Т.О. Вітчизняний ринок екологічно чистих продуктів харчування та шляхи його розвитку / Т.О. Зайчук // Економіка і прогнозування. – 2009. – № 4. – С. 114-125.
3. Сільське господарство – каталізатор переходу до «зеленої економіки». Оглядове дослідження у суб-регіоні Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії (СЄКЦА). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dossier.org.ua/silske-gospodarstvo-ta-zelena-ekonomika>.
4. Ходаківська О.В. Світова практика державного регулювання та підтримки органічного виробництва / О.В. Ходаківська, С.Г. Корчинська // Вісник Харківського національного університету сільського господарства. Серія «Економічні науки». – 2011. – Вип. 113. – С. 418-423.
5. European Commission. Europe 2020: a European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels, COM (2010). – 37 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://europa.eu/press_room/pdf.
6. Organic agriculture, environment and food security // Environment and Natural Resources Series. – Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations. – 2002. – No.4. – P. 8.
7. The World of Organic Agriculture 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.organic-world.net/yearbook.html?&L=idtbbcdeumlplvld>.
8. USDA Consumer. Brochure: Organic Food. Standards and Labels: True Facts. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ams.usda.gov/nop/Consumers/brochure.html>

УДК 330.87: 338.43.01

Кравчук І.І.,
к.е.н., доцент кафедри менеджменту організацій
Житомирський національний агроекологічний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ЛОКАЛЬНОЇ СИСТЕМИ АГРОСФЕРИ

Постановка проблеми. Сучасний етап концептуального забезпечення соціально-економічного розвитку агросфери характеризується використанням методичного дослідницького інструментарію, який дозволяє інтегрувати класичні і сучасні концепції соціальної економіки, соціальної організації, соціального простору, соціальної географії, сталого розвитку та формувати новітні парадигми соціально-економічного розвитку системи агросфери. Системний підхід до вивчення проблем агросфери є найбільш популярним серед вчених економістів-аграрників, оскільки його використання дозволяє формувати нові концептуальні й прикладні засади розвитку у системній, ієрархічній та синергетичній взаємодії всіх її складових. Концептуальне забезпечення соціально-економічного розвитку локальної системи агросфери нині знаходиться у площині досліджень сільських територій, сільської економіки, сільського соціуму, диверсифікації, соціально-економічних аспектів управління аграрним сектором на різних рівнях ієрархії. Однак, концепція соціально-економічного розвитку локальної системи агросфери з урахуванням впливу сучасних інституційних та ринкових чинників тільки починає формуватись, що зумовлює потребу у поглибленні наукових розвідок у даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомі напрацювання вітчизняних й зарубіжних науковців з питань соціально-економічного розвитку аграрного сектора, людського аграрного капіталу, села та сільських територій дозволяють вести мову про існування методологічної основи розвитку агросфери. Проблеми соціально-економічного розвитку аграрної сфери у контексті формування аграрної політики України є науковими інтересами Б. Буркинського, Л. Мельника О. Могильного, П. Саблука В. Юрчишина. Питання збалансованого соціо-еко-економіко-просторового розвитку села й сільських територій досліджують А. Аганебенян, З. Герасимчук, Ю. Губені, Н. Іванова, Е. Крилатих,